

*EL TESTAMENTO EN LA BARCELONA BAJOMEDIEVAL:
LA SUPERACIÓN DE LA MUERTE PATRIMONIAL, SOCIAL
Y ESPIRITUAL, DE JAUME CASAMITJANA I VILASECA*¹

El jurista i historiador Jaume Casamitjana ens presenta aquest complet estudi sobre la pràctica de la institució testamentària tot distingint entre l'àmbit rural i l'àmbit urbà. El nostre autor ha treballat a partir de fons documentals compresos entre els anys 1400 i 1472; concretament, compta i estudia un centenar de testaments. L'elecció d'aquestes dates obeeix a diversos fets: la primera, la inicial, al fet que significa el començament d'un segle (i la superació de l'anterior), i la final, al fet que coincideix pràcticament amb la fi de la guerra civil catalana (1462-1472). Casamitjana encara matisa més aquesta qüestió i assenyala que, en qualsevol cas, un testament de l'any 1400 o de la primeria del segle XV es refereix a una persona que en la majoria dels supòsits, forçosament, ha viscut la major part de la seva vida durant el segle anterior; per aquesta raó, ens diu que el període estudiat s'ha d'entendre ampliat amb els darrers anys del segle XIV.

En aquest context temporal, cal tenir també en compte que es tracta d'un moment d'una greu crisi que afecta tot l'Occident europeu, incloent-hi la Corona catalanoaragonesa. I, particularment, el Principat de Catalunya pateix una greu crisi social que enfronta diverses faccions urbanes i a la noblesa entre si, i que en particular dóna lloc a la revolta dels pagesos de remença.

Encara destaquem l'altra crisi, la política, que enfronta l'oligarquia nobiliària i urbana, a favor de mantenir la vella tradició pactista del país, amb la monarquia, que, amb la nova dinastia dels Trastàmara, deixa veure certes tendències absolutistes. I aquesta crisi dóna lloc a l'esmentada guerra civil, aleshores contra Joan II.

I, pel que fa a l'espai, el treball se centra en Barcelona, la capital mediterrània de la Corona, amb un dens teixit social i un complex procés de formació urbana, però una ciutat en la qual es reflecteixen, en tots els seus àmbits socials i econòmics, aquells greus conflictes.

Paral·lelament a tot això anterior, Casamitjana no oblida uns altres dos fets d'una gran transcendència i de naturalesa eminentment jurídica: el procés compilador que va viure el país al llarg del mateix segle XV i el fet que s'havia produït el reconeixement oficial del *ius commune* com a element integrador del sistema jurídic català (l'any 1409 per Martí I).

Centrant-nos en el contingut d'aquest treball, en el primer apartat l'autor s'ocupa, en el primer capítol, titulat «La superación de la muerte patrimonial», del que ell denomina el ressorgiment del testament a la baixa edat mitjana cata-

1. Pamplona, Ediciones Universidad de Navarra, SA (EUNSA), 2004, 237 p.

lana com a mitjà preferent en les disposicions *mortis causa*. I tot seguit refereix els principis que inspiren el règim successori baixmedieval català, cosa que fa seguint abundantment, en l'ordre conceptual, l'obra *Història del dret privat català*, de Josep Serrano (2001). En resum, destaca el fet que el règim successori de la família catalana s'ordena fonamentalment a partir de dos principis: el de continuïtat, amb un patrimoni que es va transmetent successivament, i el d'universalitat, quan l'hereu succeeix en la totalitat de la casa.

A continuació, Casamitjana destaca l'eficàcia certa de la recepció del dret comú romà canònic, analitza els testaments que té al seu abast i en destaca les característiques particulars, alhora que intenta acreditar el grau de l'assumpció a Catalunya dels principis successoris del dret romà.

Així, el nostre autor se centra en un primer moment en la figura de l'hereu; un hereu amb un seguit d'obligacions, com ara protegir el patrimoni hereuat (per a transmetre'l ell mateix), altres càrrecs personals de protecció de membres de la família que poguessin quedar desemparats a la mort del causant i càrrecs d'execució última de les disposicions testamentàries del seu causant.

El nostre autor destaca que la institució de l'hereu esdevé un requisit ineludible de validesa del mateix testament i constata com en les ciutats es conforma una nova visió hereditària que arrenca dels principis de llibertat testamentària i de lliure designació de l'hereu. Aquesta configuració contrasta amb la pràctica que se segueix en l'àmbit rural, on per costum normalment es designa un sol hereu i també s'assegura la successió en un ampli i de vegades prou complex sistema de substitucions, amb les diverses modalitats conegudes (una institució d'arrel romana).

En el segon capítol, titulat «La superación de la muerte social», l'autor es refereix a la posició de l'esposa en el si de la família i al tractament testamentari que aquella rep. I, en primer lloc, com és obligat, s'al·ludeix al dot i a la possibilitat de recuperar aquest un cop mort el marit, salvant els drets dels fills haguts del seu matrimoni. A més, evidentment, hi ha altres clàusules voluntàries a favor d'ella en el testament del marit: pot nomenar-la hereuera universal, pot ser-li concedit l'usdefruit sobre els béns i drets del difunt, etcètera. Però, sobretot, destaca la funció especial de l'esposa vídua com a «garant de la supervivència social» de la família, que ha de guardar el bon nom del seu espòs, que pot rebre la tutela dels fills comuns, etcètera.

Aquesta supervivència social també es projecta en l'àmbit espiritual, com s'expressa per mitjà dels llegats disposats a favor de l'ànima del testador i de la dels seus (els pietosos). A aquesta qüestió, ja apuntada en el capítol II, es dedica el nostre autor en el capítol III, titulat «La superación de la muerte espiritual» i on afirma que el testament també es configura com un acte de previsió davant de

les transcendents conseqüències que tindrà la mort física en el destí etern de l'ànima. Així, es refereix a les fórmules habituals relatives a la certesa de la mort, la fragilitat de la condició humana, etcètera. Tot seguit, se citen les fórmules de reparació i esmena dels danys causats pel testador, i s'insisteix en la seva concepció com a quasisagrament ineludible per a la salvació de l'ànima, per tal de disposar tot allò necessari per a la seva consecució. I això s'articula per mitjà dels anomenats *llegats espirituals* o *pietosos*, amb els quals es deixen determinades quantitats de diners a la parròquia o a determinada confraria, es fixen les sumes de diner que cal pagar per raó dels funerals que s'encomanen, es fixen les deixes fetes a entitats i institucions de beneficència, etcètera.

Les conclusions de l'autor són prou clares: s'imposa el principi de concentració de l'herència en la figura de l'hereu universal, superada la fragmentació pròpia de l'alta edat mitjana; el testament constitueix el mitjà idoni, més adequat, perquè el testador mantingui més enllà de la seva mort el seu estatus social i la seva potestat sobre el nucli familiar, i també amb el testament el causant «persegueix crear els vincles necessaris per a aglutinar tot l'ajut sobrenatural que li permeti aconseguir la vida eterna».

Casamitjana ha volgut estudiar el testament des de nous punts de vista metodològics, intentant superar el discurs historiogràfic dominant i insistint en els diversos aspectes de la relació home-testament per a dilucidar les expectatives que el causant dipositava en l'acte jurídic.

Aquest treball, doncs, és innovador quant al seu plantejament, també utilitza una bibliografia actual i nombrosa, i d'una manera planera ens ofereix una visió del règim successori català a la baixa edat mitjana, del qual destaca la prioritització de la pràctica testamentària. El testament transcendeix la seva funció merament patrimonial, aspecte que es pot resoldre per mitjà d'altres actes (capítols matrimonials), i esdevé un document que en últim terme assegura la pervivència social del causant i garanteix a aquest la salvació de la seva ànima.

Indubtablement, aquest llibre, escrit amb un llenguatge comprensible i molt planer, mereixerà l'atenció d'especialistes i d'altres persones interessades en la història jurídica del nostre país.

Josep Serrano Daura
Universitat Internacional de Catalunya